

կանխներով օժտուածներուն մէջ, սակայն, հաւատացեալներուն կը մատնանշուին ուղեցոյցներ, ուրկէ կ'ուսանին իրենց պարտաւորութիւններն առ անձինս, առ մարդիկ, և առ Աստուած: Այդ բարձրորէն զեղեցիկ կրօնքներու առջև տեղի կուտան անհատական զիտումներ, ու միայն ըմբռնումներու և միացեալ ճիգերու ի հետեւանս կը գոյանայ ընկերային ներդաշնակութիւն մը: Այս բոլորին մէջ մեծ դեր կը խաղայ եկեղեցին՝ անոնց կրօնասիրական խորունկ զգացումներուն յագեցող տուող ծէսերով, անոնց անբժշկելիօրէն ընկերային էակի պահանջներուն ի գոհացում գտնոնք ի մի վայր խմբող արարողութիւններով, վերջապէս՝ հոգեկան և շօշափելի հասարակաց հարստութեամբ:

Լոնտոն

ՇԱԽԱՐԾ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԱՆՔԵՂՈՒԱԾ ԿԱՅՅԵՐ

ԱՇԽԱՐՀԱԲԱՐ ԼԵԶՈՒՆ

1. Ե. դարէն շատ առաջ Հայոց բնագաւառի մեծագոյն մասին մէջ թէև հայերիմը լեզուական ընդհանուր միութեան մը նկարագիրն ունէր (*), բայց ամէն կողմ միևնոյնը չէր լեզուն իր բովանդակ կազմին մէջ: Այն դաւառները՝ որոնք կեդրոնէն (Այրարատ — Տարօն) հեռու մնացած կը համարուէին՝ ի հարկէ միջավայրի գոնական ազդեցութեան շնորհիւ պիտի կրէին ձայնաբանական, բառազիտական և այլ փոփոխումներ, որոնցմով յառաջ պիտի դային մեր մէջ բարբառներու աւելի կամ նուազ տարբերութիւններ, և ատոնց զըլխաւոր ազդակներէն մէկն ալ պիտի ըլլար օտար ժողովուրդներու լեզուներուն ընդմտումը:

2. Ե. դարուն մէջ ծաղկած դրական

հայերէնը միջնաշխարհի բարբառն էր, ինչպէս գիտենք, Այրարատեան կամ Ուսանիկ անունով ճանչցուած բարբառը՝ որ ազնուականներուն և հոգեւորականներուն լեզուն էր. և որովհետեւ մեր լուսաւորութեան կեդրոնն հո'ն էր, բնականաբար կեդրոնի այդ լեզուն բոլոր միւս բարբառներէն աւելի հայեցի հանդամանք մը ունենալով՝ նախ Թարգմանիչներուն և յետոյ բուն գրական լեզուն եղաւ մեր մէջ:

3. Մշակուած այդ լեզուէն դուրս (զըլբաբաբ)՝ բուն ժողովրդական կամ գաւառական բարբառներէն մէկը կամ միւսը հաւատարմօրէն պատկերացնող ո՛ր և է գրուած մը չէ հասած մեզի: Միայն թէ ատոնց նմոշները ցիր ցան կ'երևին հին մատենագրութեան մէջ, ինչպէս յետոյ պիտի տեսնենք:

4. Գողթան երգերու լեզուի մասին պէտք կայ գիտել տալու որ՝ անգիր գպրութենէ մեզի աւանդուած այդ նշխարներուն մէջ զիւրին չէ տեսնել նախաքրիստոնէական հայերէնին ճշգրիտ վիճակը, վասնզի անտեղի չէ կասկածիլ՝ թէ այդ երգերու լեզուն յեղումներ կրած ըլլայ դար ըստ դարէ՝ մինչև Խորենացիի և Մագիստրոսի օրերը, միւս կողմէ՝ գտնոնք աւանդողներու զըլջին տակ մատենագրական հայերէնին ազդեցութիւնը կրնայ շօշափուիլ:

5. Այսպէս նաև՝ կասկածելի է որ ժողովրդային ստանդները ևայն, իրենց բո՛ւն բարբառովը հասած ըլլան մեզի. զոր օր. Խորենացիի «Թէ քո Շարայի որկորն է, մեր Շիրակայ ամբարքն չին» առածը չենք կարծեր որ իսկապէս Շիրակացի զեղջուկներու լեզուովը մէջ բերուած ըլլայ (*): Մեր մատենագիրները անդակոն լեզուին զրոշմովը պահած չեն երևիր այդպիսի ստանդներ, ինչպէս Մագիստրոս (ԺԱ. դար)

(*) 2. Ղեւոնդ Յովնանեան սոյն զեղջուկեան առածի լեզուի մասին կը յայտարարէ որ՝ «Թէ՛ երգոց (Գողթան) և թէ՛ քաղմանաց լեզուին կասարեկապէս միաբան է» (Հասարակութիւն Նախնեաց Ռամկորէնի, էջ 3): Կասկածելի է այդ մեզի համար. վստակ ի՛նչպէս կարելի է՝ քաղմանաց լեզուն, որ ազնուականինն ըլլալով հանդերձ՝ մեակուած է նաեւ եկեղեցական հայերու գրական արեւեսակումներով, կասարեկապէս նոյն համարիլ զեղջուկներու լեզուին հետ: — Այս կարգի առաւմեղէն մէկն է նաեւ Ղազար Փարպեցիի յիշածը. «Եւսկի հարմանցելոյ՝ կոյաջուր քաղանի»:

(*) Ըստ վկայութեան Սեբաստի (Ա. դար, Ն. Բ.) միևնոյն լեզուն (հայերէն) կը խօսուէր Հայաստանի բոլոր սահմաններուն մէջ՝ իր իսկ օրովը: (Աւթարհագրութիւն, Գիբ ԺԱ. Գլ. 34. հասում 5):

գեղջուկներուն առականքէն մէջբերումներ ընելու առթիւ՝ աւելի ի՛ր լեզուովն է որ կը ներկայացնէ զանոնք, և ո՛չ թէ՛ ինչպէս որ կ'ըսուէր «ի գոհելիկս», — Արտաշատը որ մը՝ կոնակի վրայ եկած՝ իր ոտներովը կը ջանայ արգիլել երկինքի փըշուածը երկրի վրայ. տեսնողները կը հեղնեն զինքը սա բառերով. «որե՞վ ծղէ ծնօք ծառանաս, ծախկ, քո ծովդ խելօք», ու թռչնիկը կը պատասխանէ. «որքան կտրեմ՝ զայն առնեմ»: Դիւրին է տեսնել թէ հեղնանքի այդ տողերը ռամիօքէնի բնոյթ չունին իրենց ընդհանուր կազմին մէջ. միայն ծղէ ծնօքն է ծով խելք բացատրութիւնները ժողովրդական լեզուի նշաններ կրնան համարուիլ: Դարձեալ՝ նոյն մատենագիրը ի գոհելիկս գործածուած առակաւոր խօսք մը սա բառերով կ'աւանդէ մեզի. «էնոջըստ կամայ իւր կելոյ թէ թուլացի՝ լինի ամուսին որփեսական արհեստի»: Այսպիսի խրթին հայերէն մը ռամիկի բերնին մէջ՝ մեկնութեան չի կարօտիր բնաւ:

6. Թէ գաւառական բարբառներ վաղուց գոյութիւն ունէին մեր մէջ՝ պարզ ենթադրութիւն մը չէ ինքնին, թէպէտեւ անոնցմէ իւրաքանչիւրը անձանօթ մնացած ըլլայ մեզի՝ առ ի չգոյէ հին վաւերագիրներու: (Meillet-ի կարծիքը հայ բարբառներու մասին):

7. ԺԱ.—ԺԳ դարերու չրջանին պատկանող մեր Գերականները (Մագիստրոս և յետոյ Յովհան Երզնկացի) կը հաստատեն անոնց գոյութիւնն ու կարեւորութիւնը լեզուի տեսակէտով. «Եւ զաւճեալ զքո լեզուիդ գիտելն բաւանդակ զբառն եզերական, որպէս Գորնացն և զՏայեցիկն, զՍուրայիկն և զՉորրորդ չայեցիկն, զՍպեռացիկն և զՍիւնիկն, և զԱրցախայիկն. այլ մի միայն զՄիջերկրեայ և զՍասանիկն, վասնզի պիտանիք այսոքիկ են ի տաղաչափութեան, այլ՝ և օգտակարք ի պատմութիւնսն, զի մի՛ վրիպեցի(ս) անընտել գոլով լեզուացն» (*):

8. ա) Հինն հասած վկայութեան մը համաձայն (Կորիւն)՝ Մարական կողմերու հայ բնակչութեան լեզուն խեղճակազոյն և խոշորազոյն անուններով կ'որակուի, և սակայն նոյն պատմիչը դարձեալ կ'աւելցնէ՝ թէ Մաշթոց (= Մեսրոպ վարդապետ)՝ քրիստոնէական առաքելութեան շնորհիւ՝ կրթելով պարզախօս ըրաւ զանոնք, ուրեմն լեզունին հայերէն էր՝ թէ և կորնայօրեւ ազաւաղուած:

Դերջանեցոց մասին նոյնը տեղի ունեցած է Ս. Գրիգորի առաքելութեան օրերուն, միայն թէ՝ Ազաթանգեղոսի կիրարկած խեղճակազոյն և խոշորազոյն բառերը (Կորիւնէն աւելցուած) նոյն հայ բնակչութեան ո՛չ թէ լեզուին այլ բարքին յատկացուած են, սա յայտնի պատճառով որ Լուսաւորիչ գրաւոր կրթութեան մը գերը չէր որ պիտի կատարէր անոնց մէջ:

բ) Զ. դարու սկիզբները ապրող Մալթիոյ տտորի եպս.ը՝ Զաքարիա Հռետոր՝ թէ և Սիւնեաց աշխարհի մասին խօսելու առթիւ կը գրէ՝ թէ «Սիսականը իրեն սեպհական լեզուն ունի», բայց այդ վկայութիւնը (մանաւանդ օտարի մը կողմէ) հայերէնէ տարբեր լեզու մը հասկնալու միտքը չի պարտադրեր մեզի: Արդէն Կորիւնի վկայութեամբ՝ Ս. Մեսրոպ Սիւնեաց աշխարհը երթալով ժողովն մանուկներ, և այդ զազանամիս՝ վայրենագոյն և ճիւղաբարոյ կողմերը լուսաւորեց աւետարանական քարոզութեամբ: Թէ Սիւնեցիք հայ էին՝ կը հաստատուի մանաւանդ իրենց ա՛յն պահանջումովը որուն համաձայն հայկազն կուգէին կոչուիլ, ինչ որ ցոյց կուտայ խորին խնամութիւնը հայ ցեղին հետ, և հետեւաբար իրենց լեզուն ալ հայ բարբառ մը կըրնար ըլլալ:

գ) Կալով Սասունեցոց՝ որոնց բարքն ու լեզուն ինքեցի անունով կը նկարագրուի Թովմա Արծրունիի մօտ (Ժ. դար)՝

ասէ, այլ զիւրոյ լեզուին զխօսս եւ որ ընդ նովաւ զանազան բառ, զեզերականս, որպէս զԿորնացն, զՏայեցիկն, զՍուրայիկն, զՉորրորդ չայեցիկն, զՍպեռացիկն, զՍիւնիկն, զԱրցախայիկն, այլ մի՛ միայն զՄիջերկրայս եւ զՍասանիկս . . . Եւ այլ: Եւ Կու հասումնեմուն մէջ զուցէ դժուարութիւն յարուցանող կէսն ըլլայ այլ մի՛ միայն բացատրութիւն, սակայն մի՛ միայնը պէտք է հասկնալ ո՛չ միայն նշանակութեամբ:

(*) Սոյն հասումին ուրիշ մէկ տուրքիւնը աւելի կը յուսաբանէ անոր անորոշութիւնը. «Չլեզուացս կարծեցին ոմանք զի (Թրակացի Բերականց կամի ասէլ էք պա՛րս է) որ շուրջ գիւս սանմանակից աշխարհի իցեցն՝ բացօրոշելիք ազգաւ և լեզուաւ՝ ինքել տեղեակ ձայնից նոցին, վասնզի կարի օգտակարք իցեն այս առ ստուգարանութիւնս . . . Բայց առ ո՛չ գօտարագրիս

գուցէ ծագումով օտար՝ սակայն վաղուց հայացած լեռնականներ էին, երբ պատմիչը այցելեց անոնց: Ահա Թովմայի խօսքերը. «Կէտքն վրիպելով ի բնական հայրենի լեզուէն»^(*). . . այնքան խրթնի եւ անծանօթք պատահին առ միմեանս, մինչև քարգմանաց անգամ կստօսեան, այլ ի ժամանակս հասելոյ թշնամեաց յերկիրն իւրեանց՝ զան միաբան լեռնայինքն յօգնութիւն իշխանացն (Տարօնոյ) զի են տիրասէրք. . . եւ են զազանարարոյք՝ արիւննարութք, առ ոչինչ համարելով զօգանուսն եղբարց հարազատաց, նաև զանձանց եւ. . . Բնակելով ի լեռինն որ բաժանէ ընդ Աղձնիս եւ ընդ Տարօն: Եւ յաղագս խրթնի եւ անհետազօտելի խօսիցն եւ բարուցն կուչին խուր, յորոյ անուն եւ լեռունն խոյր անուանի»: Պատմիչը Ասորեստանի Սենեքերիմ Թագաւորին երկու հայրասպան զաւակներուն հետ ի Հայս ապաստանող ժողովուրդի մը սերունդը կը համարի զանոնք — «Սոքա են զուհք Ասորուց» —, եւ իբր թէ այդ արքայորդիներէն մէկուն՝ Սանասորի անունով ալ ինքզինքնին Սաւաւնայի (Սանեցիք) կոչած են, եւայն:

Մեր կարծիքն այն է թէ Խուբեցուց կամ Սասունցուց լեզուն՝ Տարօնի կամ Վասպուրականի (Արծրունեաց) բարբառներուն բաղդատմամբ խրքնացած կամ աղմուսուած լեզու մըն էր (գուցէ նախաքրիստոնէական թուականի մէջ հոն բնակող ասորի ցեղի մը խառնուրդին հետեանքովը). ապա թէ ոչ՝ ի՞նչ արժէք կրնայ ունենալ Թովմայի սա հետաքրքրական վկայութիւնը՝ թէ այդ լեռնականները «գիտեն զասորեստան զինի քարգմանեացն վարդապետացն Հայոց՝ զոր համապատ ի բնակն ունին»:

[Տոմաշէքի կարծիքը՝ թէ ծագումով եւ լեզուով հայ չէին Խուբեցիք կամ Սասունցիք, պատմական հիմ մը կրնայ ունենալ աւելի հնազոյն ժամանակներու՝ բայց ո՛չ ժ. դարու համար: Սասունցուց լեզուն, որ այսօր Մշոյ գաւառականին մէջ ենթարբառը կը նկատուի, չի կրնար հաստատուիլ որ ժ. դարէն վերջը տարածուած ըլլայ այդ լեռներուն վրայ]:

(*) Որոշ չէ՝ պատմիչի հայեացքը այդ հայրենի լեզուի մասին՝ որով վերացած էին այն լեռնորդիները, ասորեկէ՞ն էր ան րէ հայերէն:

Հայ քերականներու յիշած եօթը զատական կամ եղբակական լեզուներէն երեքին համար միայն հիներէն յիշատակութիւններ հասած են մեզի, ինչպէս տեսանք:

9. Եթէ իբրեւ ուսմիթեկնի կամ ժողովրդական լեզուի նշաններ համարինք այն ամէն բացատրական դարձուածներն ու քերականական ձևերը՝ որոնք բուն կամեմատոր գրաբարին ճշգրտութիւններէն կամ ռզղուութենէն կը շեղին՝ կարելի պիտի ըլլայ ըսել թէ մեր հին մատենագիրներուն (ի մասնաւորի Փաւստոսի եւ Փարպեցիի) զրուածներուն մէջ կը զիտուին այդ հետքերը աւելի կամ նուազ չափերով ինչպէս ականարկեցինք ի վերեւ՝ իսկ Ե. դարէն վերջն ալ Յովհան Մամիկոնեանի (Է. դար) եւ ուրիշներու մօտ^(*): Մինչև ժ. դար երեցող այդ լեզուները՝ (զորս թողով զըզպրական անզգուշութիւններու կամ սխալներու վերազրուելիք մասը)՝ իբրեւ բնական ու ընտանեկան ոճի նշխարներ գրեթէ անգիտակցաբար սպրդած են գրչի տակ: Ժ. դարէն առդին՝ լեզուին մէջ կը զգացուի ժամանակակից աշխարհաբարին ազդեցութիւնը՝ զոր հիւրընկալելու զիտումը ծայր կուտայ մանաւանդ նարեկացիի այն երգերուն մէջ՝ որոնք կէս-կրօնական նիւթերու են նուիրուած: Կարգա՝ Սայլ քերթուածին տողերը.

«Երե սամիկն եր արծաթի, լուծն եր ոսկի,
Եւ սամոտիքն ապրշմի,
Փոկեր շարած շարանման
Եւ ըսպն ամկն հոյլ մարգարիս. . .
Երե եղիմկն սաք են ու սպիակ
Եղջիւրին ամկն խաչանման,
Եւ մսպն ամկն հոյլ մարգարիս. . . եւայլն:

10. ԺԲ. դարուն, ուր ժողովուրդին մտաւորական մակարդակն ու հասկացողութեան աստիճանը նկատառութեան առնուելու պէտքն ա՛լ աւելի կը շեշտուի, Շնոր-

(*) Ե-Ձ դարերուն կատարուած քարգմանութիւններուն մէջ ալ՝ ուր յոյն լեզուի ազդեցութեան օսկ գտարբեր առանձին քերականութեան մը վրայ ձեւափոխուեցաւ՝ դժուար չէ տեսնել նման նշաններ, ի մասնաւորի յարաբերական դերանունով կազմուած խօսքի մը վերլուծական ձեւին՝ անցեալ դերբայի շնորհիւ՝ համադրական ձեւի մը վերածումը սեպ կը հանդիպի այս վերջին գրուածներուն մէջ, եւ համկորէնի զեպք մը կուտայ խօսքին՝ րէւ յուճական քերականութեան նմանեցումովն ալ կրնայ մեկնուիլ:

հալի հոյ մը համեմակներ կը սկսի յօրինել՝ նուազագոյն չափով մը գոհացում ուղեկով տալ այդ պէտքերն: Աշխարհիկ լեզուին քաղաքացիական իրաւունք մը տալու գրական այդ յանդգնութիւնը կ'արդարանար թերեւս սա՛ յետին մտքով թէ այդ խառնածին լեզուն պիտի կրնար ուղղակի կամ անուղղակի նպաստել մատենագրականին հասկացողութեանը, ինչ որ յաջորդ դարուն մէջ ալ շատերու երազն ու ցանկութիւնն եղաւ: Հին գրաւոր լեզուն լաւ գիտցողները՝ քիչ անգամ սակայն յանձնառու եղան գրչի այդ գոհողութիւնն ընկելու յօգուտ ռամիկին:

11. Մեր մէջ՝ ռամկօրհն լեզուի մը գոյութեան իրաւունքը հաստատողներէն ումանք սա համոզումն ունեցած են՝ թէ արդէն թ. դարուն զուտ ժողովրդական լեզուով գրած ըլլայ Շապուհ Բագրատունի իր պատմական մէկ աշխատութիւնը (այժմ կորսուած). վասնզի ժամանակակից պատմիչ մը՝ Յովհան կաթողիկոս ազգըջուկ քանիւն գրուած գործ մը նկատած է զայն: Պէտք է դիտել տալ սակայն՝ որ գեղջուկ քան բացատրութիւնը այդ ժամանակին համար հոնեռական կամ փերդական շարագրութեան ու ոճին հականիւն է գրեթէ, և չէր նշանակէր թէ աշխարհաբար ըլլալու էր այդ կարգի գրուած մը: Հետագայ դարերուն մէջ ալ նոյն միտքը կը շօշափենք մեր մատենագիրներուն մօտ: Պօղոս Տաբոնեցի (ԺԲ. դարուն սկիզբը) իր վիճարանական ընդարձակ գրուածքին համար կը յայտարարէ թէ գեղջուկ քաղաքով կամ աշխարհաբար (հեղինակին գործածած բառերն են, էջ 319) գրեց իր գործը, եւ ինքն է դարձեալ որ իր այդ բառերուն բացատրութիւնը կուտայ ըսելով «ոչ խորին արուեստիւ գրանս կոչիս»: Եւ իրօք ալ ամբողջ գրուածին մէջ աշխարհիկ բացատրութեան մը կարելի չէ հանդիպիլ(*): Նոյն իմաս-

տով կը կիրարկէ Սարգիս Շնորհալի (ԺԲ. դար) գեղջուկ քանքը, որ՝ իր կարծիքին համաձայն՝ կրնար աղաւաղել «գոհողութիւն մտաց, և արհամարհելի ցուցանել զվայելչականն ուսումնասիրաց և բանասիրաց»: Այդպէս և ուրիշներ: Աւելի վերջն ապրող գրիչ մը (Արիստակէս ?) հաւաքածոյ մը յօրինելով փերդական կամ հոնեռական բառերու՝ գեղջուկ կը կոչէ այդ ցանկէն դուրս թողուած ա՛յն բառերը՝ որոնք արձակ չարագրութեան մէջ կը գործածուէին ընդհանրապէս:

12. Բուն աշխարհիկ գրականութիւնը կամ լաւ եւ է ըսել՝ ռամկօրհն գրելու անհրաժեշտութիւնը [հեղեղեցական ուսմանց շրջանակէն դուրս] աշխարհական դասակարգին զարգացմանը ծառայող ծանօթութեանց պէտքէն ծագում առաւ մեր մէջ, որ ատեն կիլիկեան գաւառաբարբառը՝ որ գրեթէ իբրեւ հասարակաց լեզու ամէնուն խօսածն էր՝ նորին հետ չինն ալ խառնուելով՝ գրական ձեւի մը տակ մտաւ, առանց սեպական և նուրբ գործարանաւորութեան մը կազմն ստանալու(*):

13. Կիլիկեան գրականութեան մեղի ընծայած կարեւոր գործերէն առաջինն է Հերացի Մխիթար բժիշկին «Մխիթարութիւն Զերմանց» աշխատութիւնը: Հաւանաբար սակայն՝ իրմէ առաջ ուրիշները նոյն ոճով վերծեր բրած էին զեղարանական գրուածներով (ինչպէս է «Ախրայասին» կոչուած գիրքերու մէկ մասը) և թժկական հրահանգներ ի գիր առնելու առթիւ: Շնորհալիին յաջորդ Դրիգոր Տղայ կաթողիկոսին խնդրանքով պատրաստեց Մխիթար այդ գործը, ըլլայ այն թարգմանութիւն՝ ըլլայ ինքնագիր աշխատասիրութիւն:

Բաղդատելով իր ոճը ուրիշներու ոճին հետ՝ որոնք յետոյ գրեցին, աւելի հաւատարմութեամբ ռամկօրհնի ուղի դարձուցած կ'երևի Մխիթար՝ քան զբաբարին, որուն ձեւերն ու ասացուածները քիչ անգամ կու գան իր գրչին տակ:

14. Ռուբինեանց նորահաստատ իշխանութեան շնորհիւ ա՛լ աւելի ընդարձա-

(*) Այդպէս պէտք է մեկնել նաեւ Խորենացիի հասարակաց խօսքը, որով գրած էր իր պատմութեան Գ. Գիրքը, ուր պերճաբանութիւն կը դադրի բոս հեղինակին, եւ սակայն դիւրին է տեսնել որ ամբողջական գործին լեզուն ու շարագրութիւնը կը մնայ միշտ նոյն. ինչպէս Յովհան Երզնկացի ալ (ԺԳ. դար) իր «Յաղագս Երկնային Շարժման» փերդածած աշխարհական խօսքի յօրինած է «վասն դիւրաւ հասկընայի լինելոյ ըմբոցողաց», քէն գրաբարն է որ ծայրէ ի ծայր կ'իջի իր գրուածքին մէջ:

(*) «Այդ նախնաց ռամկօրհն սովորականն է, ինչպէս կը գրէ Հ. Ղ. Յովնանեան (Հետազոտութիւն Նախնաց Ռամկօրհնի, էջ 105), ճիշտ լեզուին ու նոր բարբառոյն տարբեր ու ձեւերն իրարու կցել ու խառնել:

կուեցաւ կիլիկեան գաւառաբարբառի զըրական գործունէութիւնը, և առ այդ սատարող գրիչներէն մէկն եղաւ Ժ.Գ. զարուհ մէջ ՍՄԲԱՏ ԳՈՒՆԴՍԱՊԼ, Կոստանդին արքայաճօր որդին ու Հեթումի եղբայրը: Իբրեւ պատմիչ՝ ունի համառօտ Տարեգիրք մը, զոր Մատթէոս Ուռայեցիի պատմութենէն քաղած է՝ տեղ տեղ գաւառական հայերէնին ձևերը ներմուծելով հոն: Իսկ բուն կիլիկեան քարտուղ յօրինած իր գործերն են՝ Անսիզի Անտիոք (Assises d'Antioche) կոչուած օրինադիրքի մը թարգմանութիւնը, և Դասասանագիրք՝ զոր Միսիթար Գօշի համանուն գրուածքին հետեւողութեամբը պատրաստած է՝ ժամանակին պահանջներուն համաձայնեցնելով զայն, ինչպէս նաեւ Լամբրոնացիի թարգմանութեամբը արդէն ծանօթ բիւզանդական քաղաքային օրէնքներն ալ աւելցնելով այդ աշխատութեան վրայ:

Կիլիկեան գաւառաբարբառի զրականութեան կը վերաբերին հետեւեալները.

1. Գիւրգ վասակոց (Ժ.Գ. զար) (Թրգմ. արաբերէնէ):
2. Վարդան Այգեկցի, առակներ:
3. Վարդան Պասմիչ (մանաւանդ Պասմուքեան վերջին մասը):
4. Հերում Կորիկոսի, Ժամանակագրութիւն:
5. Միխայիլ Ասորի (Թրգմ. ասորերէնէ):
6. Մասքեոս Ուռնայեցի եւ Գր. Նրեց, Պասմութիւն:
7. Մաղափա Աբեղայ, Պասմութիւն Ազգին Ննչողաց:
8. Գրիգոր Անաւարդեցի, Թուրք առ Հերում Բ.:
9. Բժեկական Գրուածներ (ԺԲ-ԺԵ. զար):
10. Դիւանական կամ Ասեմական Գրուածքներ (Պարոն Կոստանդին, Օշին, Լեոն Գ. և Լեոն Ե.):

Ե. Ե. Դ.

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

ՃՐԱԳՆ ՈՒ ԱՒԵԼԸ

«Ո՛չ լուցանիցէ նրազ եւ
ածիցէ աւել ի սան».

(Ղուկ. ԺԵ. 8)

Պերն ու Մարգրիտ՝ եղբայր ու քույր՝
Աղբասիկ են, ու կը բնակին
Փոքր ու անոռ մէջ այն յարկին՝
Որ լուսաւոր էր եւ մաքուր:

Հայրը Պերնին տրաւ նրազ,
Մայրն ալ աւել մը Մարգրիտ.
Ասոնք իրենց տանը՝ յետին
Պահպանակներն էին կրկնակ:

*

«Պերն, ըսաւ հայրն, այդ ձեղունին
Բարձրութեան ա՛ջրդ միտ յառէ՛,
Բեգի սրտած նրազը վառէ,
Որ մութ ցնորհներ հոս ծակամուտ չըղարանին: